

14. TERRITORI I CIUTAT A L' OCCIDENT MEDIEVAL

Die Stadluft macht frei (L'aire de la ciutat fa lliure)

Dita popular alemanya

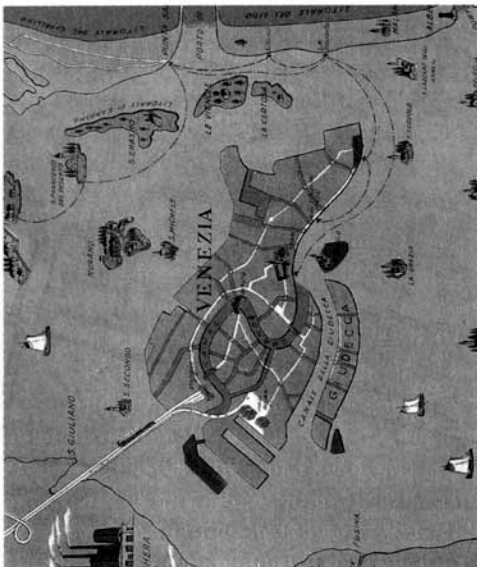
A Occident, durant l'alta època medieval es produeix un procés de desurbanització, una decadència de les ciutats, que es vincula a la crisi política, social i econòmica de l'Imperi i a les destruccions causades per les invasions dels pobles germànics i també al predomini de l'economia agrícola i ramadera que ells mateixos abonen. En canvi, durant tota la baixa època medieval, com a conseqüència de la progressiva fertilitat agrària dels segles precedents, de l'augment del comerç i del restabliment de les comunicacions, es produirà una permanent revitalització i augment de les ciutats.

Aquestes ciutats baix medievals, productores de riquesa i vinculades al poder de la burgesia, que confereixen la llibertat als seus habitants —tot servent que podia acreditar haver viscut a la ciutat un any i un dia era considerat lliure—, tingueren, precisament pel seu origen funcional a la producció agrícola, un caràcter ben distint de les aglomeracions urbanes del món

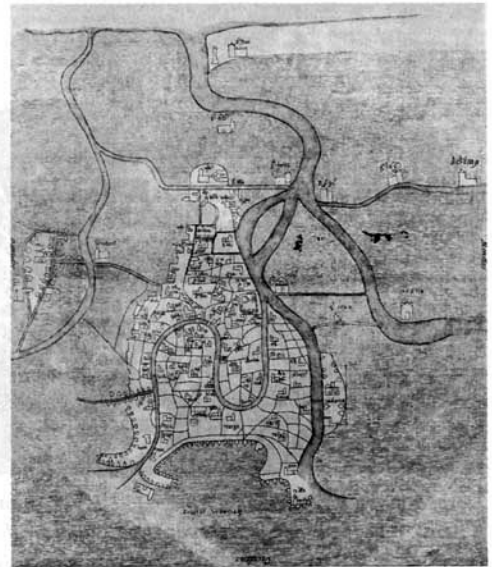
antic, que eren paràsits, vinculades al poder absolut, i en les quals els habitants eren en la seva majoria servidors d'aquell poder (BOIS, 1988).

Establert aquest esquema general, a més d'advertir de la relativitat cronològica, perquè la revitalització de les ciutats comença ja al final del primer període (alta època medieval), cal, des del punt de vista del resultat material, és a dir, de la morfologia urbana resultant, subratllar sobretot la manca d'uniformitat en els resultats a causa de les diferències geogràfiques i històriques dels distints territoris, de manera que no es podrà parlar d'un únic model de ciutat ni tampoc d'un procés homogeni, sinó d'un procés multiforme amb resultats molt diversos en el temps i l'espai (GUIDONI, 1978).

Finalment, caldrà fer esment també de la casa, l'arquitectura de la qual, vinculada al territori, al camp o a la ciutat, expressarà àdhuc el condicionant geogràfic i històric de cada indret.

Venècia conserva encara avui, com és pot veure al plànol de l'esquerra, les traces generals del seu origen medieval. La ciutat es va formar a començaments del segle X quan la població romana que fugia dels bàrbars va cercar refugi en les maresmes de la desembocadura del Po. El sanejament de les maresmes va conferir un particular sistema de defensa i va propiciar la vocació marinera i comercial dels venecians. El plànol de la dreta mostra la Venècia del segle XIV.

Territori i ciutat en l'alta època medieval

Decadència urbana

La principal característica dels primers segles de l'època medieval és la decadència de les ciutats com a conseqüència de la pèrdua del seu poder polític fins aleshores vinculat al poder imperial. També la progressiva destrucció de les comunicacions arruïna el comerç i impedeix el transport de llarga distància en què molt sovint es basava la seva subsistència. Les ciutats, doncs, esdevenen organismes inútils sobre els quals planeja la misèria, i moltes d'elles són abandonades o resten convertides en petites viles.

Efectivament, ja a partir del segle III, els benestants, escapant de la inseguretat i de la reducció del nivell de vida, havien anat abandonant les ciutats per traslladar-se al camp, a les *villae*, territoris agrícoles amb un nucli edificat —sovint fortificat— que constituïen la residència familiar de senyors, colons i esclaus, amb les dependències adequades per a una explotació autosuficient. Quan, en el segle V, les invasions es generalitzaren, també es generalitzà l'èxode de les ciutats, perquè el camp era l'única possibilitat de subsistència per a la gent.

Fins i tot Roma, després del saqueig del 410, quedà reduïda a un petit recinte emmurallat enmig d'un entorn de pobresa i paludisme; mentrestant, molts dels seus edificis monumentals

eren destruïts. Les imatges d'Arle o Nimes, amb la ciutat arraulida a l'interior de l'antic amfiteatre romà, o la de Split, continguda dins el palau de Dioclecià, són ben eloqüents d'on va arribar la decadència urbana.

Abandonades de qualsevol poder, algunes ciutats entraran aleshores en un procés d'autogestió; i la col·laboració dels veïns en la reparació o aixecament de les muralles, per exemple, esdevindrà motiu d'afirmació urbana. Atès que l'organització de l'Església s'havia recolzat en l'antiga estructura territorial romana, convertint en arquebisbats les capitals de província i en seus episcopals les ciutats, el bisbe acabarà essent en moltes d'aquestes l'únic mandatari reconegut per uns i altres.

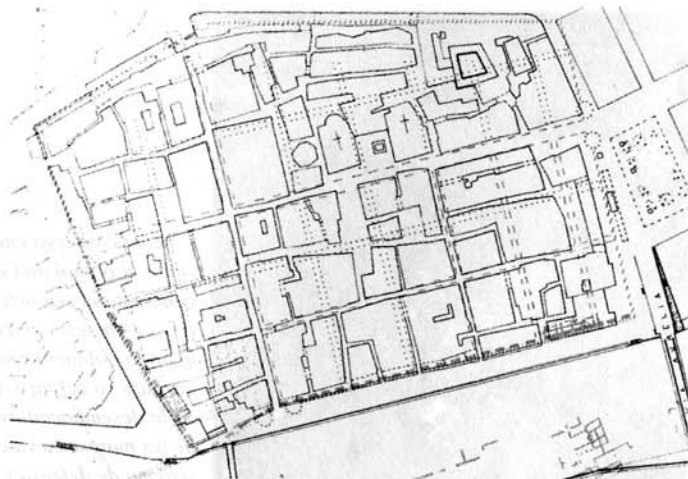
Amb el temps, només aquelles ciutats fortificades es mantindran com a refugi davant de les destruccions i de la inseguretat; són, doncs, ciutats de domini eclesiàstic, no gaire grans, empobrides respecte al nivell urbà de l'Imperi, la majoria abocades a l'agricultura i la ramaderia, en les quals s'aniran construint alguns edificis importants, sobretot de caire religiosos.

Tot i la seva hegemonia cultural, el cristianisme no tindrà una traducció immediata en la forma urbana, si bé el símbol de la creu se superposarà a la tradició romana del *cardo* i el *decumanus* en la definició dels grans eixos urbans i, de vegades, es procurarà disposar en creu els edificis religiosos dins el perímetre de la ciutat.

42

Després de la invasió dels bàrbars, la ciutat romana d'Arles, a la Provença, resta reduïda a l'interior de l'amfiteatre, les parets del qual serveixen de muralla.

Planimetria de la ciutat italiana d'Albenga amb la superposició de l'antic traçat romà, que mostra com s'ha abandonat la precisió ortogonal de les insulae.

A mesura que disminuiran els perills d'invasió, algunes ciutats coneixeran la formació de nuclis extramurs, anomenats *suburbis*.

Ruralització i fortificació

En arribar el segle VII, la presència de l'islam a la Mediterrània desplaçarà encara més l'activitat cap al nord, on es començaran a estendre els petits pobles, les ermites i els monestirs. Allà, l'imperi carolingi, amb la col·laboració dels monjos benedictins, va organitzar el territori basant-se en la tinença de la terra: les grans propietats reials, senyoriales o eclesiàstiques. En aquells moments els monestirs (fitxa 31) rebien terres i s'organitzaven en grans dominis. Es formaren immenses *villae*, compostades d'una àrea de domini directe, és a dir, explotada pel seu mateix tinent, amb els palaus, les capelles, els camps i els boscos per a la producció agrícola i ramadera —i d'una àrea censal, és a dir, cedida en explotació a canvi d'un cens (tribut anual), dividida en unitats de cultiu (*mansi*, d'on prové la paraula 'mas')—, la qual era posada en mans de famílies que la treballaven, alhora que col·laboraven, en l'explotació de la finca principal. En aquest context, la ciutat s'anava convertint en un centre administratiu al servei de l'economia rural.

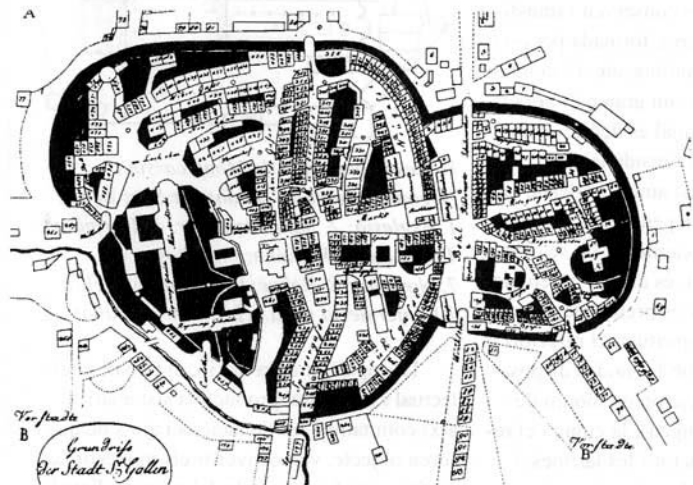
A partir del segle IX, la nova inestabilitat provocada per les invasions normandes i la consegüent crisi de l'estat

carolingi precipitaran la formació del règim feudal i, alhora, la fragmentació del territori, mentre que arreu sorgien fortaleses (fitxa 32): *castellum*, *castrum*, *oppidum*, etc. Fins i tot les ciutats episcopals prenen un caire militar, àrees protegides en què havien desaparegut els suburbis. Apareixen els castells defensats per cavallers comandats per un alcalde, sovint amb església o capella, sitges i bodegues per a afrontar un setge. Eren uns recintes en què el senyor tenia una residència que feia servir eventualment.

Aleshores ja feia temps que l'economia monetària havia estat completament substituïda pel bescanvi i aquesta absència de comerç havia abonat encara més la ruralització de la societat. Només en alguns indrets del Mar del Nord i de la península itàlica es mantenia encara el contacte amb orient i s'impulsava el comerç.

Renaixement de les ciutats

Després de l'any 1000, ja al segle XI, els conflictes amb els normands se superen, les fronteres de l'est s'estabilitzen, es recupera el domini de la Mediterrània i, sobretot, creix una consciència de triomf progressiu sobre l'islam. Això coincideix amb una etapa de ple feudalisme, al mateix temps que la societat està experimentant canvis molt positius: es milloren les condicions de producció i hi ha un fort creixement de la natalitat; així, es conreen moltes terres, sovint vinculades a

Desenvolupament de la ciutat medieval de Saint-Gall (Suïssa). A l'esquerra, el recinte de l'antic monestir carolingi que fou l'inici del creixement.

Palombara Sabina és un poble del Lazio (Itàlia) que presenta, encara avui, una morfologia que mostra el desenvolupament alt medieval entorn del castell.

les ciutats, les quals solen presentar nous nuclis afegits o suburbis creixents, ara anomenats *burgs*, que tenen un caràcter més administratiu, d'acord amb la creixent activitat comercial entorn de la producció agrícola. Velles i també noves entitats de població —moltes de les quals no arriben a cinc mil habitants— s'articulen, doncs, entorn de l'agricultura, en aquell *continuum* geogràfic i humà que és tan característic de l'occident medieval (CHUECA, 1968).

Al Mar del Nord, entre el Rin i el Mosa, creix una activitat comercial de llarg recorregut (entorn de productes exòtics) que s'estén fins al principat de Kiev, ciutat que connecta amb els grans centres urbans d'orient (Bizanci i Bagdad). De manera semblant, també a la península italiana s'havia incrementat el comerç amb orient, impulsat per les anomenades ciutats marineres (com Amalfi al sud, o Venècia al nord). Aquest comerç s'estenia també terra endins com a conseqüència del creixement de l'agricultura i, en moltes ciutats i burgs,

començaven a aparèixer les companyies i *hanses*, independents i autogestionades, que els burgesos organitzaven en paral·lel al desenvolupament de la indústria.

Quant a la morfologia dels nous nuclis de població, aquests prendran de vegades un caràcter singular, com passa a Anglaterra per la seva condició insular, o a l'àrea cristiana de la península ibèrica —influenciada per l'islam—, on el territori s'organitzava entorn del Camí de Sant Jaume, en la franja horitzontal al nord del riu Duero.

La burgesia, que inicialment no havia posat en qüestió l'autoritat de la ciutat, hagué de lluitar finalment contra el poder del bisbe o del príncep per garantir un sistema d'impostos i de lleis favorables a les exigències del comerç i una jurisdicció única que, d'una banda, desvinculés els ciutadans de tots els poders senyorials i eclesiàstics i, de l'altra, deslliurés la pròpia ciutat de l'organització feudal, convertint-la en una illa de llibertat dins el sistema.

FITXA 31. ELS MONESTIRS

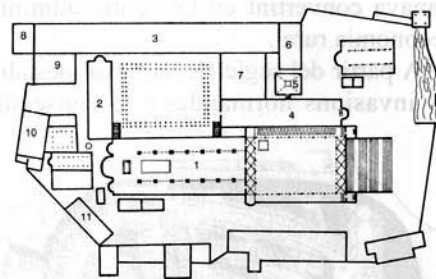
Sant Benet de Nursia, amb l'edició de la primera regla monàstica, basada en l'oració i el treball, es pot dir que estableix el programa funcional i arquitectònic del monestir, que posa en pràctica en la seva fundació de Montecassino (a la regió italiana del Lazio).

L'orde benedictí, potenciat en el període carolingi, va ser molt important en l'alta època medieval, tot i que, per exemple, no podem oblidar els cenobis anglesos fundats per sant Patrici, o altres comunitats que des dels primers eremites s'havien estès per Europa. En el segle XII, es produí la reforma monàstica de la qual va néixer el Cister, un orde també benedictí, encara que crític amb els seus germans anteriors, però les traces generals de l'arquitectura del monestir a penes van canviar.

Uns anys més tard, el clero regular experimentà uns canvis espectaculars i varen néixer els ordes mendicants (franciscans, dominicans, agustins i carmelites). Aquests ordes mendicants proposaren una vida conventual no basada en el treball i en la vida contemplativa, sinó en la predicació i en la participa-

ció activa en el món urbà; vivien en convents, l'arquitectura dels quals heretà també en línies generals la del monestir i la portà fins pràcticament als nostres dies.

Els monestirs estan formats per una àrea central de residència i oració envoltada d'una gran àrea productiva on es conserven i transformen els productes de la terra, formada per estables, magatzems, sitges, molins, etc. El centre del monestir és el claustre, un gran pati porxat, quadrangular, entorn del qual es desenvolupen les dependències d'oració i residència. El claustre es troba comunicat amb l'església, la qual sol tenir un accés independent, i al seu entorn s'hi disposen la sala capitular, on se celebra el capítol del monestir, és a dir, l'assemblea dirigida per l'abat, en què es prenen decisions sobre la vida material i espiritual; el refectori o menjador dels monjos, amb les taules disposades entorn d'una trona (lloc on un monjo llegeix mentre els altres mengen); la cuina i el rebost, de vegades el calefactor i les latrines, i sovint la biblioteca amb el *scriptorium*, és a dir, el local on els copistes transcriuen pacientment sobre pergami textos sagrats i profans.

Monestir benedictí de Montecassino (segons Braunsfels), fundat per Sant Benet:
1. Església; 2. Sala Capitular; 3. Dormitori;
4. Refectori; 5. Cuina; 6. Rebost;
7. Noviciat; 8. Rober; 9. Infermeria vella;
10. Infermeria nova; 11. Palau de l'abat.

La capacitat de reflexió, el treball intel·lectual i l'activitat productiva sistemàtica, així com també les donacions i ajuts de què foren objecte, van convertir els monestirs en institucions fonamentals del món medieval, tant des del punt de vista cultural com econòmic i polític.

Territori i ciutat en la baixa època medieval

Ciutats reials, comunes i senyories

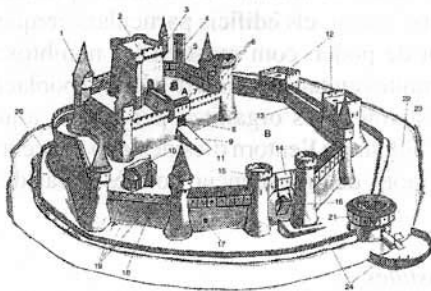
Al costat dels clergues i la noblesa, que són els estaments tradicionals, la burgesia pren, ara, carta de naturalesa. Els òrgans de govern de la ciutat medieval són els consells i en ells estan representades les famílies burgeses més importants, el que s'ha anomenat *patriciat urbà* (comerciants, banquers i terratinents), que deleguen el poder executiu en un nombre reduït de magistrats o cònsols designats mitjançant un sorteig, als quals s'afegeixen els representants de les corporacions artesanes.

Si hi ha una monarquia forta, generalment aquesta es manté neutral o dóna privilegis a les ciutats, el poder de les quals va en detriment d'aquell poder feudal que la mateixa monarquia esta interessada a debilitar. Però, les ciutats que s'han independitzat de tots els poders es constitueixen en comunes autònomes. De vegades—com és freqüent al nord de la penin-

sula itàlica— una de les famílies s'apropia de la ciutat i, aleshores, passa de ser comuna a ser senyoria, fins i tot valent-se d'un *podestà* o capità militar (*condottiero*) al seu servei.

Generalment, en les ciutats medievals, sobretot en aquelles que s'han format a partir d'una ciutat antiga o d'un burg, la morfologia reflecteix els nuclis originals. El burg quasi sempre es forma al voltant del mercat i no neix d'un projecte, sinó d'un procés de creixement i per això presenta una geometria poc regular. Les que foren antigues ciutats romanes, per exemple, mantingueren sovint la seva estricta geometria regular, és clar que amb la distorsió pròpia del creixement natural. Les que procedien dels burgs fortificats de l'alta època medieval, adaptades a la topografia d'un turó, amb carrers radials connectats amb el perímetre circular o el·líptic de muralles, han estat anomenades *ràdioconcèntriques*. En altres casos, la topografia del sòl ha modelat les ciutats en forma d'espina de peix, lineals, etc.

FITXA 32. ELS CASTELLS

Esquema de castell medieval (segons la Gran Enciclopèdia Catalana): A recinte sobirà; B recinte jussà.

1. Capitel·l; 2. Torre de l'homenatge;
3. Garita; 4. Talaia; 5. Cisterna;
6. Espitllera; 7. Lladronera;
8. Rastell; 9. Taulat; 10. Capella;
11. Albacar o barri; 12. Baluards;
13. Camí de ronda;
14. Matacà; 15. Corsera;
16. Pont llevadís; 17. Poterna;
18. Muralla; 19. Merlets;
20. Talús; 21. Albarrana; 22. Vall;
23. Contravall; 24. Palissada.

A l'època romana *castellum* identificava una fortificació menor on es podia refugiar la població en cas de perill, però a l'època medieval, el castell és l'element vertebrant d'una unitat territorial feudal, dispositiu militar i residència del senyor a la vegada que domini, de fet i també visualment, de terres i pobles.

Inicialment no era més que una torrassa, de vegades de fusta, protegida per una palissada. Cap al segle XI la torre va ser ampliada amb un pati d'armes encerclat d'una muralla de pedra coronada per merlets, amb espitlleres o sageteres, amb un camí de ronda a la part superior interna i un fossar, que podia tenir aigua a l'exterior, amb una sola porta accessible per un pont llevadís.

Cap al segle XII es construïa un altre recinte de muralla exterior i la torre principal es convertia en un edifici més alt de pedra picada amb una masmorra al soterrani, el cos de guàrdia, les quadres i els magatzems a la primera planta, la residència per al castlà i família a la planta principal i habitacions de dalt. Uns bastions es trobaven en els punts més avançats i les torres circulars o quadrades eren als angles entre els llenços i protegint la porta. Des dels

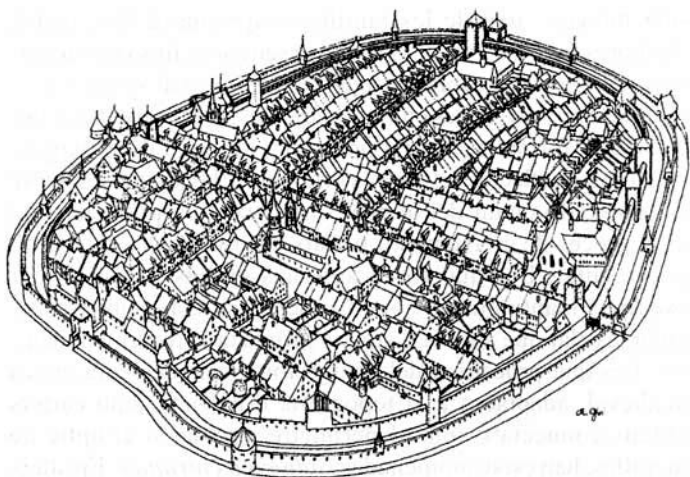
elements sortints (*matacans*) es podien llançar pedres, aigua o oli bullent. Al fossar hi donava una poterna. Una mina o passadís subterrani comunicava el castell amb l'exterior en cas de setge.

Amb les màquines de guerra de l'època (ballestes, catapultes i ariets) l'edifici era inexpugnable, però havia de resistir el setge que de vegades podia ser molt llarg. Per això el castell havia de tenir aigua abundant, menjar i els serveis necessaris emplaçats dins el recinte.

Els castells podien ser defensats amb poca gent—vint o trenta persones—i la seva imatge era per si mateixa dissuasòria.

A partir del segle XII molts nuclis urbans són fundats entorn d'un castell. Aquests nuclis urbans s'anomenen burgs (Burgos, Magdeburg, etc.). Quan es crearen tensions dins el sistema feudal, el castell serví també per a controlar la població local.

Amb la lenta desaparició del sistema i els canvis que es produeixen en la manera de fer la guerra i de defensar-se, el castell-fortalesa es transformarà a poc a poc en castell-palau.

Reconstrucció, segons Gruber, de la ciutat medieval alemanya de Vilingen que mostra en la seva morfologia urbana una presència de la creu, als extrems de la qual es disposen edificis religiosos.

Reconstrucció, segons Baussano, de la ciutat baixmedieval d'Asti, al Piemont (Itàlia), fortificada i plena de torres que simbolitzen el poder de les famílies feudals.

De vegades, el burg o la ciutat antiga havien estat emplaçades al costat d'un riu, el qual protegia el seu entorn, com ara Toledo o Segòvia. Eventualment el riu no tenia aquesta funció, com a París, Londres, Roma, Viena, etc., sinó que un pont servia alhora d'unió i separació del tros de ciutat, generalment menor i emmurallat que hi havia a l'altre costat i que podia actuar com a cap de pont per a la defensa. També els accidents naturals de la costa havien estat utilitzats per a protegir ciutats marineres.

Atesa la gran varietat de teixits urbans, és difícil parlar en general de les condicions morfològiques, però, algunes coses es poden dir (BENEVOLO, 1977), sobretot, per contraposició al que ja ha estat dit de la ciutat islàmica: en la ciutat cristiana els carrers estan jerarquitzats; les places són un eixamplament dels carrers; les cases poden identificar-se per la seva façana que conforma el carrer i el paisatge urbà; l'espai públic es reparteix per tota la ciutat; una ciutat gran no té, doncs, un sol centre, sinó que en pot tenir un de religiós, un de polític i un o més de comercials; els edificis monumentals, religiosos, de caràcter públic o privat, constitueixen fites del paisatge urbà que aglutinen recorreguts i espais; el centre de la ciutat és l'àrea més preuada, on viuen els benestants; sovint, els edificis particulars cerquen l'altura com a símbol de poder, com mostren les nombroses torres construïdes en moltes ciutats del nord d'Itàlia; la població —com en la ciutat islàmica— s'organitza per barris; aquí, generalment, la gent s'aglutina a l'entorn d'esglésies o convents; de vegades ho fa per raons de procedència, com és el cas dels calls jueus.

Ciutats noves i bastides

La burgesia no oblidarà l'atenció al camp —a l'agricultura i a la ramaderia, que constitueixen matèria d'intercanvi comercial—, però l'acció urbanitzadora escapa generalment del seu àmbit, i hem de fixar-nos en l'acció dels poders senyorials, ja sigui de caràcter principesc, ja sigui eclesiàstic, com l'orde dels monjos cistercencs que, durant els segles XII i XIII varen col·laborar en el desenvolupament del camp a partir de les seves abadies esteses per tot el territori. Des d'aquestes, per atreure la mà d'obra necessària que garantis el conreu, crearen de bell nou molts nuclis de població, de racional i rigorós traçat geomètric, amb una plaça que recorda el claustre del monestir (GUIDONI, 1989).

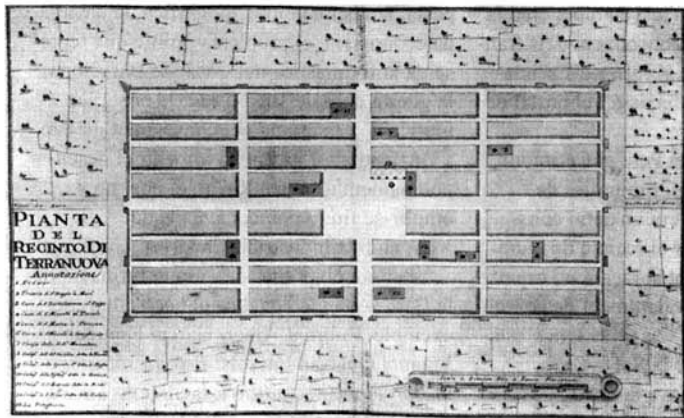
També es produeix, de la mà de la monarquia, de la noblesa o de la senyoria, la fundació de noves ciutats per motius

estratègics; per exemple, en els processos de repoblació, per consolidar el territori conquerit a l'enemic o, simplement, per consolidar el territori enfront dels veïns. Això és el que passa durant la Guerra dels Cent Anys (1337-1437), quan apareixen les famoses *bastides* (*construïdes* de nou, en occità), molt semblants als pobles cistercencs, amb una plaça central enmig de la quadrícula de carrers.

Transformacions urbanes al final de l'edat mitjana

Ja hem parlat en el capítol 11 de la gran crisi del segle XIV. La gran pesta de 1348 havia fet minvar considerablement la població i molts pobles foren abandonats, però anys després, quan fou superada, i a mesura que en un i altre indret eren superades també les repercussions negatives de la Guerra dels Cent Anys, es produí una concentració de les terres més productives i una inversió de capital i tècnica que va fer augmentar espectacularment els guanys. Aleshores algunes ciutats creixeren molt: París tenia 200.000 habitants, Brussel·les, Gant, Colònia, Lübeck, Praga i altres en tenien al voltant de 100.000; tot i que mai, a occident, s'arribà a les grans concentracions urbanes de Còrdova, que en tenia 500.000, o de Constantinoble i Bagdad que arribaven al milió.

També en les àrees del sud es posà de manifest una especial vitalitat urbana. A la península itàlica hem de distingir l'activitat frenètica de ciutats comercials com Venècia, que arribaria a 150.000 habitants, o Florència amb 100.000, ambdues vinculades a orient; la capacitat urbanitzadora de l'estat dels Visconti, en què Milà (la capital) va arribar a

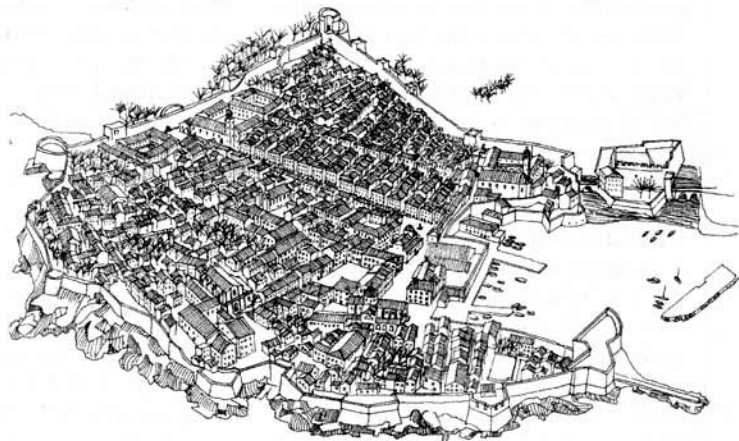
Planta de Terranova Braciolini, una bastida a la Vall de l'Arno (Itàlia) construïda en el segle XIV.

200.000 habitants; o el procés de desnoblització del Regne de Nàpols, la capital del qual tenia aleshores 100.000 habitants. Reconquerit el territori islàmic, la corona d'Aragó es troba abocada a la Mediterrània i moltes ciutats són renovades i altres fundades de nou.

Cal recordar també que a partir del segle XIII, l'expansió dels ordes mendicants havia estat molt útil per a la organització de la ciutat burgesa. Aquests frares, ubicats d'antuvi a la perifèria de les ciutats, passaren després a l'interior i fomentaren la integració entre els barris, a favor de la unitat de la ciutat: una ciutat plana, quadrada, dividida —per dos eixos en creu— en quatre barris, i amb quatre places, cada una ocupada per un orde. El príncep resideix en una fortalesa entre muralles, mentre la plaça —netejada de comerç— esdevé lloc de representació dels oficis eclesiàstics, com un prelude de les places del Renaixement; una ciutat que regula les funcions comercials i productives, i també les que defineixen la seva configuració física, a base de reglaments urbans.

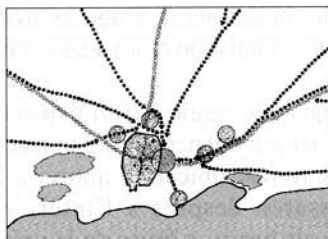
En tot aquest context, les figures de Hasday Cresques (Barcelona 1340-1410) i Francesc Eiximenis (Girona 1340-Perpinyà 1408) són cabdals per a entendre les propostes d'un urbanisme humanista que s'avança al seu temps, als tractadistes italians del segle XV i a les nombroses experiències colonials espanyoles del segle XVI (GUIDONI, 1989).

Els milloraments que anava experimentant l'artilleria, com l'adopció del ferro colat en els canons i les municions, acabarien estimulants la renovació dels dispositius de defensa, cosa que també tingué una particular incidència en la morfologia urbana.

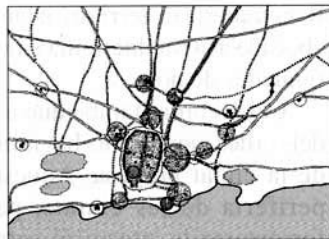

Reconstrucció axonòmica de la ciutat baix medieval de Ragusa actualment Dubrovnik a Croàcia, segons un dibuix d'A. Kovatsi.

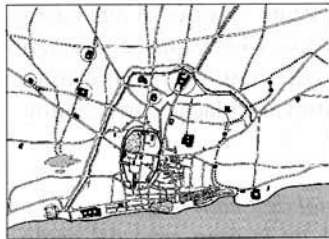
FITXA 33. LA CIUTAT DE BARCELONA A L'ÈPOCA MEDIEVAL

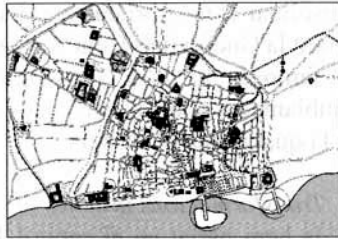
La ciutat comtal (s IX)

Formació de viles noves (s XI)

La muralla de Jaume I (s XII)

La muralla del Raval (s XIV)

La *Barcino* romana era una petita ciutat, fins i tot si la comparem amb Emporion o més encara amb Tarraco, que era capital de província. Es creu que la fortuna de Barcelona i el seu paper de ciutat rellevant a la Mediterrània s'inicià precisament a l'època medieval, com una conseqüència del seu caràcter de ciutat fortificada adoptat en la baixa època imperial per a protegir-se de les invasions dels bàrbars i alhora de la pressió de l'islam. Això va fer que quan l'Imperi Carolingi va establir un territori de marca sobre el nord-oest peninsular, triés Barcelona, la ciutat fortificada més avançada, com a capital seva.

Poc a poc, noves àrees poblades —burgs— s'instal·laren fora de les muralles romanes, en els camins d'entrada i sortida de la ciutat, al costat de noves capelles o ermites romàniques, entorn de les fondes de pernocta; amb el temps sorgiren les anomenades viles noves, com la vilanova del Pi, la del Regomir, o la vilanova del Mar, és a dir, el barri de Santa Maria, un barri, aquest, mariner, centre de comerç i d'activitats industrials creixents, com la construcció de vaixells a les drassanes. A l'interior del recinte emmurallat la ciutat anava creixent, construint-se les noves edificacions medievals sobre les romanes, cosa que provocà una elevació del nivell del sòl, el qual ja sempre més identificarà el recinte romà que haurà de comunicar-se amb el nou recinte medieval de fora muralles per una sèrie de baixades: la de la Llibreteria, la de Sant Miquel, la de Viladecols; distorsionant més o menys la regularitat de

l'antic traçat romà d'*insulae*.

La ciutat creixia i, en començar la baixa època medieval, Barcelona, impulsada pel Consell de Cent que actuava per concessió reial amb independència de la corona d'Aragó, de la qual era capital, tenia ple domini sobre tot el pla, és a dir, de Collserola al mar i del Besòs al Llobregat.

En plena etapa d'expansió per terra i mar, a partir de 1250, el rei Jaume I va fer construir a Barcelona un recinte de muralles extern que englobés les vilanoves. A ponent aquest recinte deixava fora la Rambla —un torrent que canalitzava les avingudes de pluja—, al nord tanca la vilanova de Santa Anna i englobava també el convent de les benedictines de Sant Pere de les Puèl·les i, a llevant, el convent de Santa Clara que s'acabava de fundar. A migdia, el límit de la ciutat seria el mar. De mar a muntanya les portes que s'obrien a la Rambla eren la porta de Framenors, prop del convent dels franciscans, la de Trentaclaus, al carrer d'Escudellers, la Boqueria, la Portaferrixa i el portal de Santa Anna.

Un segle després, el rei Pere el Cerimoniós, el qual havia fet bastir les muralles de Montblanc i de Morella, i era un actiu constructor, va tornar a ampliar el recinte de muralles (1374) cap a ponent tot abraçant un espai nou, el Raval, terreny prevalentment de conreu on s'havien establert nous convents i on s'estava construint l'Hospital de la Santa Creu. Aquesta ampliació englobava la nova Drassana que es trobava al final de la muralla de mar. A través del Raval, la sortida del recinte es feia,

de mar a muntanya, per la porta de Santa Madrona, avui encara existent, per la porta del Cagalell al final del carrer de Sant Pau (un carrer que té el nom del monestir), pel portal de Sant Antoni al final del carrer Hospital, davant l'actual mercat de Sant Antoni, i per una altra porta situada al final del carrer Tallers. La muralla de la Rambla quedava, doncs, en un segon terme.

En el segle XIV es van redactar les *Ordinacions d'en Sanctacília* que regien l'ús del sòl i la construcció a la ciutat. El Consell de Cent creà dos magistrats especials destinats a controlar i impulsar tota classe d'obres, anomenats "obrers", i el seu treball, el trobem encara documentat en l'*arxiu d'obreria* del Museu d'Història de la Ciutat.

La crisi baix medieval va afectar la corona d'Aragó d'una manera determinant: la pesta, la disminució demogràfica, la davallada econòmica, el problema polític que representà la fi dinàstica del Casal de Barcelona, la guerra civil de 1462-1472, la posterior unificació espanyola i el consegüent gir cap a l'Atlàntic, tot plegat va impedir el desenvolupament urbà del Raval, el qual no va omplir-se fins a començaments del segle XIX, amb la industrialització.

Per conèixer més de prop la formació de la Barcelona medieval es pot consultar, per exemple, l'obra d'Albert Garcia Espuche i Manuel Guàrdia Bassols: *Espai i societat a la Barcelona preindustrial*, edicions La Magrana / Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1985.

La casa al camp i a la ciutat

Els documents escrits que ens han arribat de l'època medieval són molt explícits pel que fa a les cases de ciutat, en canvi, pel que fa a les cases al camp, només fan referència a les grans tinençes dels senyors i de l'Església. Els historiadors han hagut de valer-se de l'arqueologia —que treballa sobre les restes encara existents—, per tal de poder complementar la informació, però contràriament als escrits, les excavacions ens proporcionen moltes més dades sobre el camp que no pas sobre la ciutat, on pràcticament l'única cosa que resta de l'època medieval —si deixem de banda els edificis monumentals— és el traçat urbà, perquè les restes de l'hàbitat han estat destruïdes o sepultades i són de difícil estudi.

En un altre ordre de coses, cal tenir present que el nostre concepte de propietat data del segle XIX. En l'època medieval, d'una mateixa possessió, era diferenciat el domini absolut del domini útil. El domini absolut corresponia al senyor, i només ell podia traspasar-lo, però no es podia vendre ni comprar. Les terres eren sempre del rei, la noblesa o l'Església; en canvi, l'objecte de comerç era el domini útil, és a dir, la possibilitat de fruir o explotar la terra, les cases, etc., si bé aquesta transmissió no es feia arreu de la mateixa manera: en uns indrets podia tenir un caràcter permanent, mentre que en molts altres era provisional, a termini.

La casa al camp

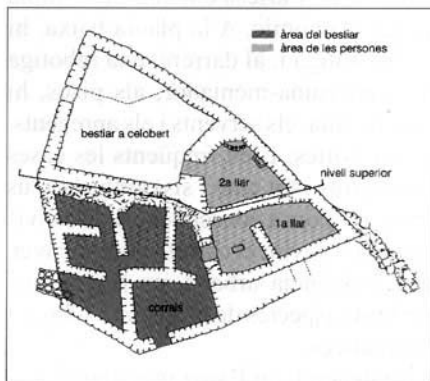
És tanta la diversitat d'hàbitats medievals en el territori rural que es fa impossible d'enumerar-los. Només una reflexió

sobre les raons d'aquesta diversitat ens pot ajudar, si més no, a relativitzar la visió general, simple i esquemàtica, que haurem d'acabar donant. Cal entendre com la casa al camp —molt més encara que la resta de les construccions medievals— és condicionada per la geografia i la història. Vegem-ne algun perquè:

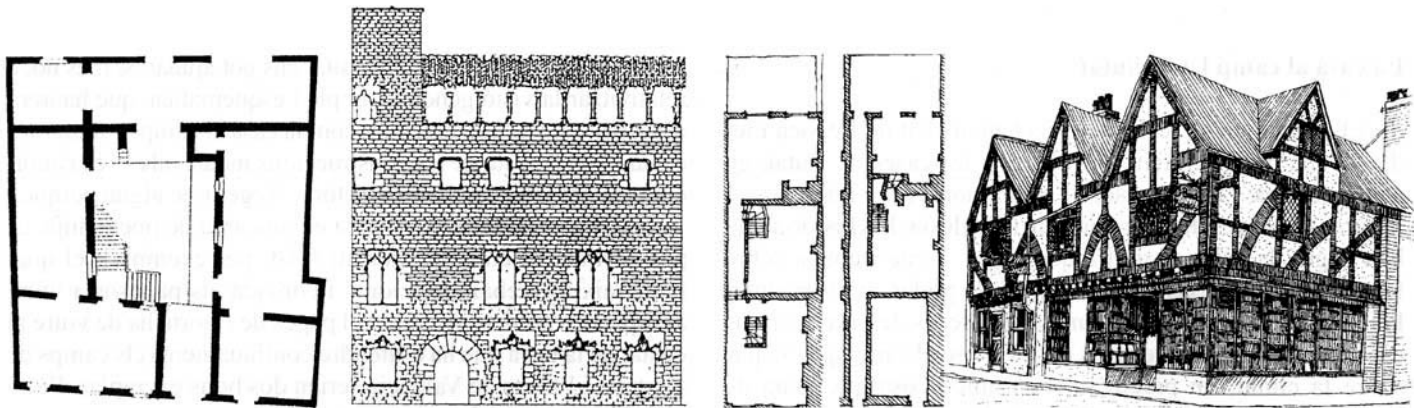
a) Una terra de secà, situada en una àrea de poca pluja, es pot destinar al conreu extensiu (blat, per exemple), el qual requereix un treball estacional i convida els pagesos a viure agrupats en pobles; en canvi, el pagès de l'horta ha de viure al costat de la terra que ha d'atendre contínuament (els camps de Castella i l'horta de València serien dos bons exemples d'un i altre cas).

b) La conquesta ràpida d'un territori i la seva distribució exclusiva entre la noblesa feudal influeix en l'economia i l'arquitectura de manera diferent a com ho fa un territori vell ja molt repartit (Andalusia i Galícia serien, així, exemples contraposats).

Història i geografia incideixen, doncs, en la casa rural i configuren una àmplia diversitat d'exemples. Tanmateix, la geografia (topografia, naturalesa del sòl i clima), té una influència que arriba, més enllà del tipus de conreu, directament a l'arquitectura, tant per la resposta que l'edifici ha de donar a l'ambient, com per la naturalesa dels materials —generalment cada indret té els propis materials— emprats en les seves construccions. A més, el règim de pluges influeix en la forma i construcció de la coberta; l'abundància de boscos permet l'ús de bigues i la seva carència esperona la pràctica de l'arc i la volta, etc. És evident que allà on el clima és més extrem i els recursos menys abundants, la geografia és més determinant.

A l'esquerra, planta (segons M. Riu) d'un mas medieval a la comarca del Berguedà amb les successives ampliacions fetes des del segle X fins al XIV en què fou abandonat. A la dreta, planta i perspectiva de casa de camp medieval, a Eslovàquia (dibuixos de G. Lonescu).

A l'esquerra, planta i façana d'un palau medieval del carrer Montcada de Barcelona. A la dreta, típic habitatge medieval d'un cos de casa, a Anglaterra (dibuixos d'A. Kovatsi). Cal notar la diferència dels materials emprats en un i altre indret.

Fetes aquestes consideracions, podem escriure alguns paràgrafs de caire general sobre la casa al camp a l'edat mitjana.

A l'alta època medieval, quan la vila romana evoluciona vers el castell, la importància de l'hàbitat és considerada, cada vegada més, per la seva capacitat de defensa. Contemporàniament, en viles i pobles sorgeix un gran nombre de cases molt modestes, materialment fràgils, que canviaven d'usuari amb freqüència. En les àrees romanitzades la manera de construir era habitualment amb pedra, terra i fusta; al nord, en canvi, les cases s'assemblaven encara a les habitacions protohistòriques: cases llargues per a diverses famílies, o petites cases unifamiliars de planta rectangular o rodona, generalment construïdes amb fusta.

A partir del segle XI i ja durant tota la baixa època medieval, la casa experimentà canvis a redós de la profunda reorganització del territori i de la mateixa societat, que fonamenta el poder en el domini de la terra i en l'explotació d'aquesta. En propietats aïllades o en els pobles que sorgien arreu, la categoria del pagès ja no es mostra únicament en el dispositiu de defensa, sinó també en les dimensions de la casa i en el nombre de construccions agrícoles annexes: una casa, en general, austerament moblada i integrada en un sistema de creences i ritus, dels quals l'arquitectura i la construcció també eren participants.

La casa a la ciutat

A les ciutats, els senyors no hi tenien tants drets com al camp; un d'aquests drets, però, era el "domini absolut" del sòl, sobre el qual es fixava un cànon anual (cens) que l'usuari de la casa necessàriament havia de pagar; així com també de cada una de les transaccions —vendre, llogar, deixar en

testament o establir-hi rendes (hipotecar)—, que s'hi podien fer, calia reservar un tant per cent per al senyor. Vet aquí perquè disposem d'una munió de documents que, en certificar aquestes transaccions, descriuen els límits i les característiques de la casa urbana, un dels sectors ja aleshores més actius de l'economia (ROUX, 1976).

De la mateixa manera que la ciutat es nodreix de gent del camp, també la casa urbana porta el record de l'hàbitat del camp, en el seu plantejament espacial o en altres aspectes.

Els senyors vivien en cases més altes, aparentment fortificades, més grans, amb moltes sales i salons, eventualment amb una capella, amb espais per als servents i, sovint, amb un jardí interior: aquestes cases, eren estructurades de tal manera que podien aïllar-se de l'entorn immediat, i sobresortir en alçada per a contemplar-lo.

La casa del comerciant o la de l'artesà era tant més ampla quant més gran era el poder econòmic. A la planta baixa, hi solia haver un obrador o una botiga i, al darrere, una rebotiga generalment ocupada per una cuina-menjador; als pisos, hi havia els dormitoris per a la família, els servents i els aprenents, aquests sovint allotjats a les golfes. Eren freqüents les cases de lloguer de diversos pisos (fins i tot cinc i sis) amb els seus espais interiors molt modificats, com a conseqüència de canvis i afegits; aquests afegits envaïen sovint el carrer i complicaven encara més el règim de convivència urbana, un règim, que solia estar regulat, pel que fa als aspectes de propietat i sobretot constructius, per unes ordenances.

Com ja hem indicat, en general, en l'àrea mediterrània la construcció era de materials petris i terrosos, mentre que el que prevalia en l'àrea del centre i nord d'Europa era la fusta.